

SŁOWO WSTĘPNE

W najnowszym, 15 tomie „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej” znalazło się wiele interesujących artykułów podejmujących ważne zagadnienia z dziedziny archiwistyki oraz najnowszej historii Polski i powszechnej. Redakcja rocznika od lat dokłada wszelkich starań, by na łamach naszego czasopisma publikowali wyniki swych badań archiwiści i historycy nie tylko z Instytutu, lecz także reprezentujący różne ośrodki naukowo-badawcze oraz archiwa z Polski i z zagranicy. W niniejszym tomie zamieszczone zostały teksty badaczy z Akademii Sztuki Wojennej, Akademii im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusku, Arolsen Archives, Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Tarasa Szewczenki czy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Zakres poruszanych tu tematów jest jak zawsze bardzo szeroki. Omówienie realizacji projektu Archiwum Pełne Pamięci przez Oddziałowe Archiwum IPN w Krakowie, przybliżenie historii i zasobu Archiwum w Bad Arolsen w Niemczech czy też edycja projektów dotyczących reorganizacji organów bezpieczeństwa państwa i ich nowych zadań opracowanych w okresie transformacji ustrojowej w Polsce – to tylko niektóre zagadnienia przybliżone w niniejszym woluminie.

Dział „Archiwa” otwiera artykuł Radosława Kurka pt. „«...aby każdy okruch historii został uratowany!» – realizacja projektu Archiwum Pełne Pamięci w Oddziale Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie”. Autor przedstawia w nim najciekawsze nabytki, jakie trafiły do zasobu, ukazuje ich bogactwo i różnorodność oraz charakteryzuje zgromadzone dokumenty, zdjęcia, materiały audiowizualne, wspomnienia itd. Ponadto wskazuje walory edukacyjne projektu oraz poddaje ocenie efekty jego realizacji w latach 2017–2021. W kolejnym tekście Julia Krajewska omówiła Archiwum Historii Mówionej Instytutu Pamięci Narodowej. Autorka przybliżyła realizowany od 2006 r. program notacyjny, którego celem jest gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie *online* relacji ustnych dotyczących historii Polski i narodu polskiego. Nagrania te przez długi czas nie były udostępniane szerszemu gronu odbiorców, jednak od 2021 r. można się z nimi zapoznawać na ogólnodostępnym portalu internetowym IPN.

W dziale „Zasób archiwalny” znalazły się cztery artykuły. Pierwszy z nich to tekst Bartosza Janczaka zatytułowany „Kampania polska 1939 r. we wspomnieniach gen. bryg. Zygmunta Piaseckiego”. Autor spisanych na emigracji, po zakończeniu II wojny światowej, wspomnień był dowódcą Krakowskiej Brygady Kawalerii, która we wrześniu 1939 r. walczyła z oddziałami Wehrmachtu. Wspomnienia te niewątpliwie należą do ważnych świadectw bohaterstwa polskiego żołnierza w wojnie obronnej 1939 r. Jakub Grodzki przygotował artykuł poświęcony archiwaliom Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej w Bielsku Podlaskim z lat 1944–1946. Omówił strukturę i zawartość pozostałości aktowej, znajdującej się w zasobie Oddziałowego Archiwum IPN w Białymstoku, przede wszystkim materiały sprawozdawcze Referatu Służby Śledczej i komórki zajmującej się pracą polityczno-wychowawczą. Zachowane dokumenty pozwalają na odtworzenie wachlarza działań bielskiej milicji, w tym związanych z wykrywaniem przestępstw i zwalczaniem zbrojnego podziemia niepodległościowego. Artykuł poświęcony źródłom do dziejów kształtowania się władzy komunistycznej w północno-wschodniej części województwa warszawskiego w latach 1945–1948

wyszedł spod pióra Janusza Szczepańskiego. Autor omówił znajdujące się w Archiwum Państwowym w Warszawie i jego oddziałach w Mławie i Pułtusk dokumenty z kilku zespołów archiwalnych, w tym Urzędu Informacji i Propagandy Województwa Warszawskiego oraz Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego. Zwrócił też uwagę, że wiele ważnych informacji – wciąż niewykorzystywanych przez naukowców – można znaleźć również w dokumentacji starostw powiatowych. Dział zamyka tekst Przemysław Benkena o przydatności zasobu Archiwum IPN w badaniach nad konfliktami na Bliskim Wschodzie. Na przykładzie wojny arabsko-izraelskiej z 1967 r. omówił dokumenty (m.in. departamentów I i III MSW), które zawierają informacje o działaniach wojennych, sytuacji wewnętrznej państw uczestniczących w konflikcie oraz postawie ich sojuszników i krajów neutralnych. Ilustrują one także ówczesny stan wiedzy, jaką miały władze PRL na temat samego konfliktu.

W dziale „Archiwa na świecie” znalazł się artykuł Henninga Borggräfe i Christiana Höschlera pt. „Od pomnika z dokumentów do cyfrowego upamiętnienia. Historia Archiwum Arolsen 1945–2020”. Autorzy przybliżyli w nim historię tej niezwykle ważnej instytucji, dawnej Międzynarodowej Służby Poszukiwawczej w Bad Arolsen w Niemczech, która od zakończenia II wojny światowej gromadzi informacje i dokumenty o wszystkich ofiarach nazistowskich Niemiec. W ostatnich latach Archiwum w Bad Arolsen udostępnia je publicznie, bez żadnych ograniczeń, za pomocą Archiwum Cyfrowego.

W dziale „Historia” znalazły się cztery artykuły. Pierwsze trzy są pióra badaczy ukraińskich. Dział otwiera artykuł Maryny Palijenko, Andrija Rukkasa i Ihora Sribniaka poświęcony pułkownikowi armii Ukraińskiej Republiki Ludowej i majorowi Wojska Polskiego Sergiuszowi Nahnybidzie. Bohater tekstu walczył z bolszewikami w 1920 r., następnie był internowany w Polsce, po czym rozpoczął służbę w WP, którą kontynuował na Wyspach Brytyjskich po wybuchu II wojny światowej. Nahnybida jest przykładem osoby, która potrafiła się w dość krótkim czasie przystosować do życia w Polsce, zachowując przy tym tożsamość narodową. Tekst Tamary Wronskiej i Ołeny Stiażkińskiej pt. „Polacy-«minusowcy» na sowieckiej Ukrainie (lata dwudzieste – początek lat trzydziestych XX w.)” dotyczy nieznannej szerzej kategorii ofiar terroru politycznego, tzw. minusowców. Sowietów zaliczali do niej osoby wysiedlane ze stałego miejsca zamieszkania z jednoczesnym zakazem osiedlania się we wskazanych miejscowościach Związku Sowieckiego. Wykazy tych miejscowości były publikowane w specjalnych rozporządzeniach. Z kolei Wasyl Jabłonski przygotował artykuł pt. „Kwestia uregulowania relacji polsko-ukraińskich w polityce Centrum Państwowego URL na wychodźstwie w latach 1948–1990”. Autor omawia w nim główny problem w stosunkach między oboma rządami na emigracji, a mianowicie problem granicy między Polską a Ukrainą SRS, która została ustanowiona po II wojnie światowej przez zwycięskie państwa. Kompromis – osiągnięty dopiero w latach siedemdziesiątych – był jednym z czynników budowania dobrosąsiedzkich stosunków między oboma krajami po odzyskaniu przez Ukrainę niepodległości w 1991 r. Dział zamyka artykuł Grzegorza Goryńskiego na temat dwóch tragicznie zakończonych ucieczek żołnierzy Wojsk Ochrony Pogranicza w 1950 r. Zatrzymani uciekinierzy zostali postawieni przed komunistycznym wymiarem sprawiedliwości, który wykorzystał obie sprawy do celów politycznych. Żołnierze otrzymali surowe wyroki, w tym kary śmierci, które były niewspółmierne do popełnionych przez nich czynów.

W dziale „Dokumenty” znalazło się kilka niepublikowanych dotąd niezwykle interesujących dokumentów archiwalnych. Konrad Graczyk podał do druku referat zatytułowany „Sprawowanie sądownictwa i administrowanie na wschodnich ziemiach wcielonych”, którego autorem jest niemiecki sędzia dr Erich Reichenbach. Przygotowany prawdopodobnie w 1944 r. dokument w syntetyczny sposób ukazuje działalność sądowniczą na terenach Polski wcielonych do III Rzeszy. Opublikowany materiał znajduje się w aktach personalnych dr. Reichenbacha, które przechowywane są w Tajnym Archiwum Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturalnego w Berlinie-Dahlem. Z kolei Norbert Wójtowicz przygotował edycję broszury pt. *Mały zdrajca. Podręcznik dla funkcjonariuszy*. Dokument – rozpowszechniony w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku w środowisku peerelowskich urzędników w Stanach Zjednoczonych – powstał z inicjatywy działacza emigracyjnego Konstantego Zygryda Hanffa, który przewodził Organizacji „Wolna Polska”. Hanff kładł duży nacisk na działalność publicystyczną, dość często prowokował i organizował akcje dywersyjne wśród pracowników dyplomacji PRL i prokomunistycznej emigracji. Piotr Hac natomiast opracował dwa dokumenty: rozkaz dowódcy Grupy Operacyjnej Warszawskiego Okręgu Wojskowego oraz jej Dziennik działań bojowych, prowadzony podczas protestów w Hucie Stalowa Wola w sierpniu i wrześniu 1988 r. Autor omówił zarówno kontekst polityczny wydarzeń, jakie miały miejsce w mieście i w zakładzie produkującym broń, jak też wybrane zagadnienia związane z użyciem „ludowego” Wojska Polskiego do zapewnienia bezpieczeństwa publicznego. Dział zamyka źródło przygotowane do druku przez Witolda Bagińskiego. Opublikowany dokument to szczegółowy projekt reorganizacji organów bezpieczeństwa państwa i ich nowych zadań w okresie transformacji ustrojowej w Polsce, który został sporządzony na początku 1990 r. przez wyższych oficerów SB, pod bezpośrednim nadzorem ministra spraw wewnętrznych Czesława Kiszczaka. Uzmysławia on, jak komuniści widzieli kształt przyszłych służb, a także ich rolę w nowej rzeczywistości społeczno-politycznej kraju.

Tradycyjnie tom zamykają dwa działy – „Recenzje i omówienia” oraz „Kronika”. W pierwszym Aneta Nisiobęcka zrecenzowała francuskojęzyczne opracowanie pióra Yves’a Freya poświęcone historii Polaków we Francji; Maciej Motas omówił książkę przygotowaną przez Patryka Tomaszewskiego na temat Związku Młodej Polski – organizacji młodzieżowej Obozu Zjednoczenia Narodowego działającej u schyłku II Rzeczypospolitej; Witold Wasilewski zrecenzował publikację Jolanty Adamskiej dotyczącą Zbrodni Katyńskiej; Mariusz Żuławnik omówił wydawnictwo źródłowe IPN poświęcone nieznanym dotąd dokumentom Departamentu V MBP odnoszącym się do ruchu ludowego i niezależnych działaczy chłopskich w latach 1945–1954. W drugim dziale omówiono z kolei cztery ważne wydarzenia archiwalne, które miały miejsce w 2022 r.: VIII Powszechny Zjazd Archiwistów Polskich w Łodzi (Bożena Witowicz), otwarcie wystawy „«Ramię krzep – Ojczyźnie służ». 135. rocznica powstania Sokolstwa Polskiego w Ameryce” w Warce (Anna Lasek), a także konferencje – „Naukowy charakter pracy archiwisty” w Olsztynie (Michał Kopczyński) i „Okres przydatności. Fotografia jako surowiec i narzędzie w działalności instytucji” w Warszawie (Jacek Słoma).

Na zakończenie Redakcja pragnie poinformować, że w 2022 r. została powołana Rada Naukowa „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej”. Znaleźli się w niej archiwiści i historycy dziejów najnowszych, reprezentujący różne archiwa i instytucje naukowo-badawcze zarówno z kraju, jak i z zagranicy – Litwy, Ukrainy

i Stanów Zjednoczonych. Radę tworzą (w układzie alfabetycznym): dr hab. Grzegorz Berendt (Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku), dr Arūnas Bubnys (Centrum Badań Ludobójstwa i Ruchu Oporu Mieszkańców Litwy), prof. UMK dr hab. Robert Degen (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), prof. Hiroaki Kuromiya (Indiana University Bloomington, USA), prof. Jurij Legun (Państwowe Archiwum Obwodowe w Winnicy, Ukraina), prof. dr hab. Wanda Krystyna Roman (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) i ks. dr Jarosław Wąsowicz (Archiwum Salezjańskiej Inspekcji Pilskiej). Redakcja ma nadzieję, że Rada Naukowa przyczyni się do dalszego rozwoju pisma.

dr Mariusz Żuławnik
Redaktor naczelny

ORCID: 0000-0003-2670-3751